

IMOM MOTURIDIY

XALQARO ILMIY-TADQIQOT MARKAZI
INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CENTER

المركز الدولي للبحوث العلمية

Jurnalga maqolalar qabul qilish
uchun maxsus veb-sayt:

www.maturidijournal.uz

+998971 244-35-36

www.moturidiy.uz

@moturidiyuz

info@moturidiy.uz

Ma'naviy-ma'rifiy, ilmiy-adabiy jurnal

ISSN 2181-1881

MOTURIDIYLIK

THE MATURIDIYYA - الماتريدية - МАТУРИДИЗМ

Narsalarning asl mohiyatini
bilishga olib boradigan yo'llar - hissiy anglash,
rost xabar va aqlidir.

2/2023

MOTURIDIYLIK

The Maturidiyya - الماتريدية - Матуридизм

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ

Музаффар КОМИЛОВ – тарих фанлари номзоди, доцент

Нуриддин ХОЛИҚНАЗАРОВ – Ўзбекистон муслмонлари идораси раиси, муфтий

Шоазим МИНОВАРОВ – Ўзбекистондаги Ислом цивилизацияси маркази директори

Давропбек МАХСУДОВ – тарих фанлари доктори, доцент

Зоҳиджон ИСЛОМОВ – филология фанлари доктори, профессор

Аҳаджон ҲАСАНОВ – тарих фанлари доктори, профессор

Шовосил ЗИЁДОВ – тарих фанлари доктори, доцент

Жамолиддин КАРИМОВ – тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аҳмад Саъд ДАМАНҲУРИЙ (أحمد سعد الدمنهوري) – илоҳиёт фанлари доктори

Маҳмуд Эрол ҚИЛИЧ (Mahmud Erol KILIÇ) – доктор, профессор, IRCISA Бош директори

Назир Мухаммад АЙЁД (نظير محمد عياد) – илоҳиёт фанлари доктори, Ал-Азҳар мажмуаси Ислом тадқиқотлари академияси Бош котиби

Режеп ТУЗЖУ (Reser Tuzcu) – илоҳиёт фанлари доктори, профессор, Салжук университети ҳузуридаги Имом Мотуридий тадқиқот маркази директори

Аширбек МУМИНОВ – тарих фанлари доктори, профессор, IRCISA Бош директорининг дастурлар бўйича маслаҳатчиси

Камалуддин Нурдин МАРЖУНИ (Kamaluddin Nurdin Marjuni) – илоҳиёт фанлари доктори, Малайзия ислом фанлари университети кафедра мудири

Дониёр МУРАТОВ – тарих фанлари номзоди, доцент

Одил ЭРНАЗАРОВ – тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Ўзбекистон Республикаси Дин ишлари
бўйича қўмитасининг 2023 йил 8 июньдаги
03-07/4601-сонли хулосаси асосида тайёрланди.

Муассис:

**ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ
АКАДЕМИЯСИ ҲУЗУРИДАГИ
ИМОМ МОТУРИДИЙ ХАЛҚАРО
ИЛМИЙ-ТАДҚИҚОТ МАРКАЗИ**

Бош муҳаррир:

Жамолиддин Каримов,
Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Масъул муҳаррир:

Зафар Фахриддинов,
*Исломишунослик фанлари бўйича
фалсафа доктори (PhD)*

Саҳифаловчи:

Зарифжон Арслонов

Дизайнер:

Зарифжон Ғуломов

“Мотуридийлик” журнали
Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация
комиссиясининг 2021 йил 30 декабрдаги 310/10-
сон қарори билан диссертация асосий илмий
натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий
нашрлар рўйхатига киритилган.

Журнал 2021 йил 12 декабрда Ўзбекистон
Республикаси Президенти Администрацияси
ҳузуридаги Ахборот ва оммавий
коммуникациялар агентлиги томонидан
№1139 рақами билан рўйхатга олинган.

Таҳририят манзили:

Тошкент шаҳар, Шайхонтохур тумани,
Абдулла Қодирий кўчаси, 11-уй.

E-mail: maturidijournal.uz

Web-sahifa: info@moturidiy.uz

Телефонлар: (+99871) 244-35-21,
(+99871) 244-35-47

МУНДАРИЖА

ИСЛОМШУНОСЛИК

Ibrohim Usmonov.

Шариат ва тасаввуф: герменевтик ёндашувлар (Ҳаким Термизий асарларида юридик герменевтика)..... 4

Zafar Fakhriddinov.

Ҳаким Термизийнинг тафсир ва таъвил борасидаги қарашлари 13

Numonjon Turayev.

Имом Бухорийнинг “ат-Тарих ал-кабир” асаридаги “тафарруд ар-ровий”га доир услуби..... 20

Doston Mustafayev.

“Ҳошия ала ал-Кашшоф” асарининг тафсиршуносликдаги аҳамияти 28

ДИНШУНОСЛИК

Komiljon Shermukhammedov.

Мисрдаги “Муслмон биродарлар” таъсирида шаклланган экстремистик ҳаракатлар: қиёсий таҳлил 36

Shukrullo Jurayev.

Муҳаммад Шайбоний асарларида тинчлик тамойилларининг акс этиши 46

Dilfuza Zakirova.

Динлардаги таъқик тушунчасига доир қарашлар таҳлили 55

Elyorjon Saminov.

Радикализм – экстремизм ва терроризмга элтувчи сўнгги босқич 63

ИСЛОМ ТАРИХИ

Muzaffarkhon Joniyev.

Совет даврида Ўрта Осиё муслмонларининг ҳаж сафарлари (1920-1930 йиллар)..... 70

Oybek Sotvoldiyev.

Табақот жанрининг юзага келиш ва ривожланиш тарихи 80

Sayqal Ahmedov.

Мовароуннаҳр мўғуллар ҳукмронлиги даврида 87

ИСЛОМ МАНБАШУНОСЛИГИ

Doniyor Muratov.

Абдуллоҳ Субазмуний ва унинг “Кашф Ал-Осор” асари 94

Mas’udkhon Ismoilov.

Хожа Муҳаммад Порсо “Ҳафтоду се фирқа” рисоласининг исломдаги фирқаларни ўрганишдаги аҳамияти 104

Zokhidjon Abdullayev.

Имом Бухорийнинг “Халқ афъол ал-ибод” асари ва унинг ёзилиш услублари 112

Saidmuhammadkhon Muhibullayev.

Қамолитдин Баёзий Таржимаи ҳоли ва яшаган давридаги илмий, ижтимоий ва сиёсий муҳит 122

Maftuna Muminova.

Navoiy asarlarida ustoz-shogird g’oyalarning manbaviy va milliy asoslari..... 130

Malika Nosirova, Saidakhon Asgarova.

Mahmud Zamaxshariyning “al-Mufasssal fi san’at al-e’rob” asaridagi she’riy parchalar tasnifi 137

Oybek X. SOTVOLDIYEV,
*Head of the Department at the Imam Maturidi
International Scientific Research Center, PhD
A.Kadiri str: 11, 100011, Tashkent, Uzbekistan.
E-mail: oybeksaydali1996@gmail.com*

DOI: 10.47980/MOTURIDIY/2023-2/10

ТАБАҚОТ ЖАНРИНИНГ ЮЗАГА КЕЛИШ ВА РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ

HISTORY OF THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF THE TABAQAT GENRE

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ЖАНРА ТАБАКАТ

КИРИШ

Ислом тарихнавислигида биографик йўналишдаги асарлар ёзилиш услуби ёки камровига кўра турли номлар билан қаламга олинган. Масалан, табақот, тарожим, манокиб, сийрат, ахбор, машойих, вафаёт каби жанрлардаги асарлар бунга мисол бўла олади. Булар қаторида табақот жанрига оид китоблар илк даврлардан ёзила бошлангани ва кишиларнинг таржимаи холини уларни маълум гуруҳларга ажратган ҳолда баён қилиши билан алоҳида аҳамиятга эга. Ушбу туркумдаги китобларда фақатгина шахслар биографияси билан кифояланиб қолинмаган, балки уларда ислом тарихига оид муҳим воқеа-ҳодиса ва жараёнлар ҳақида ҳам сўз юритилган. Мусулмонлардан аввалги халқлар тарафидан ҳам биографик хусусиятга эга адабиётлар яратилган бўлса-да, табақот жанри айнан ислом тарихнавислигининг ўзига хос йўналиши сифатида пайдо бўлган. Шарқшунос Франц Розенҳал табақот китобларини ёзиш аънанаси мусулмонлар томонидан бошланганини таъкидлаган (Franz Rosenthal, 1963:133–134). Ториф Халидий эса, табақот жанрини “араб-мусулмон маданиятининг ноёб намунаси” сифатида баҳолаган (Tarif Khalidi, 1973:53–56).

Бир даврда ёки бир-бирига яқин даврда ҳамда ҳудудда яшаб, баъзи умумий жиҳат ва хусусиятларга эга бўлган инсонлар гуруҳи маъносини билдирувчи “табақот” (طبقات) сўзи ислом тарихнавислигидаги жанрнинг номи ҳисобланади. Ислом тарихининг илк даврлари

– ҳижрий II асрдаёқ ёзила бошланган табақот китоблари ўзига хос жиҳатлари билан ажралиб турувчи биографик турдаги асарлар саналади. Табақот китоблари ёзилган даврдан то ҳозирга қадар ўз аҳамиятини сақлаб келмоқда. Бу жанрдаги китобларини ёзиш аънанаси кейинчалик бошқа ижтимоий-гуманитар ва ҳаётий илмларда давом этиб борган. Бугунги кунда жуда кўплаб соҳаларда ёзилган табақот китоблари мавжуд.

АСОСИЙ ҚИСМ

“Табақот” арабча сўз бўлиб, у “табақа” (طبقة) калимасининг кўплик шакли ҳисобланади. Луғатда “бир нарсанинг ташқи тарафини қоплаган қобик, ўраб турган нарса; бирлашган, мувофиқлашган, тенг келган ҳолат, вазият, гуруҳ, жамoa” (Ибн Мунзир, 1968:209–211) маъноларини билдиради. Луғавий маъносидан ҳам англашилгани каби, аввалдан араблар орасида кенг қўлланилиб келган “табақа” сўзи ислом илмлари тадвин қилина бошлаган вақтда котиблар орасида кундалик истеъмолдаги маъносидан бироз фарқли маъно касб этган ва янги жанрнинг номига айланган.

Илк давр манбаларида “табақа” сўзининг таърифи учрамайди. Бироқ табақот номи остида таълиф этилган асарларнинг мазмунига назар солинса, “табақа” сўзи орқали макон, замон ёки ўзига хос жиҳатлари билан ўхшаш бўлган кишилардан таркиб топган гуруҳлар назарда тутилганини кўриш мумкин. Шу маънода бугунги кунгача етиб келган илк табақот китоби саналувчи Ибн Саъднинг “ат-Табақот ал-кубро” асарида саҳобийлар қатнашган жанглари ва исломга кириш тарихларига кўра, тобейлар эса, ровийлари, ёшлари ва яшаган шаҳарларига кўра гуруҳ (табақа)ларга ажратилган. Шу тарихи Ибн Саъд замон, макон ёки кишиларнинг ўзига хос жиҳатларини эътиборга олган ҳолда шакллантирган гуруҳларига “табақа” номини берган. Айни шу тарзда Султон ибн Хаййот (ваф. 240/854–855) ва Муслим ибн Ҳажжож (ваф. 231/875) “ат-Табақот” номли китобларида замон ёки макон нуқтаи назаридан шакллантирган гуруҳларини “табақа” деб номлаганлар. Шунга ўхшаш ҳолат бошқа табақот китобларида ҳам кўзга ташланади. Мисол учун, “Табақот ан-наҳвийийин ва-л-луғавийийин” асарининг муаллифи Абу Бакр Зубайдий (ваф. 379/989) ўз китобининг муқаддимасида наҳв ва тил

Аннотация. Инсоният тарихида то бугунги кунгача яшаб ўтган муҳим шахслар, жумладан, пайгамбарлар, ҳукмдорлар, олимлар ҳаётини ўрганишда биографик мазмундаги китоблар асосий мурожаат манбаи ҳисобланади. Бу борада ислом тарихининг дастлабки уч асрида яшаб ижод қилган муҳаддис ва тарихчилар томонидан асос солинган табақот жанрига оид асарлар алоҳида аҳамиятга эга. Табақот китоблари шахсларни мақом-мавқеи, насаби, илм-фандаги соҳаси, касби, яшаган ҳудуди ва даври сингари мезонлар асосида гуруҳларга ажратиши билан бошқа турдаги манбалардан ажралиб туради.

Мазкур мақолада умумий маънода табақот жанрининг юзага келиши ва ривожланиши тарихи кўриб чиқилган. Хусусан, “табақот” сўзига олимлар тарафидан берилган таърифлар, табақот жанрининг юзага келишидаги омиллар, илк табақот китоблари ва уларнинг муаллифлари, табақот жанрининг ривожланиши натижасида турли соҳаларга оид табақотларнинг юзага келиши, табақот туркумидаги асарларнинг ислом тарихини ўрганишдаги аҳамияти сингари масалалар таҳлил қилинган. Мақола сўнгида эса, тадқиқот давомида эришилган натижа ва хулосалар келтирилган.

Калим сўзлар: табақот, рижол, ҳадис, муҳаддис, Ислом тарихи, Ибн Саъд, “ат-Табақот ал-кубро”, ровий, саҳоба, тобеий.

Abstract. Biographical books are the main source of reference for studying the lives of important people who lived in history from the beginning of mankind to the present day, including prophets, rulers, and scholars. In this regard, the works related to the tabaqat genre founded by muhaddiths and historians who lived and worked in the first three centuries of Islamic history are of particular importance. Tabaqat books differ from other types of sources in that they divide individuals into groups based on criteria such as status, lineage, field of science, profession, region of residence, and era.

This article examines the history of the emergence and development of the tabaqat genre in a general sense. In particular, the definitions of the word “tafaqat” given by scholars, the factors in the emergence of the tabaqat genre, the first books of tabaqat and their authors, the emergence of tabaqats in various fields as a result of the development of the tabaqat genre, and the importance of the works of the tabaqat series in the study of Islamic history were analyzed. At the end of the article, the results and conclusions of the research are presented.

Keywords: tabaqat, rijal, hadith, muhaddith, history of Islam, Ibn Sa'd, “at-Tabaqat al-Kubra”, narrator, companion, follower.

Аннотация. Биографические книги являются основным справочным источником для изучения жизни известных людей, живших в истории от зарождения человечества до наших дней, включая пророков, правителей и ученых. В этой связи особое значение имеют произведения, относящиеся к жанру табакат, созданные мухаддисами и историками, жившими и творившими в первые три века исламской истории. Книги табакат отличаются от других типов источников тем, что они подразделяют людей на группы на основе таких критериев, как статус, происхождение, область науки, профессия, регион проживания и эпоха.

В данной статье рассматривается история возникновения и развития жанра табакат. В частности, представлен анализ определений слова “табакат”, причин возникновения жанра табакат, первых книг в жанре табакат и сведения об их авторах, возникновении произведений в жанре табакат в различных областях в результате развития этого жанра, а также их значение в изучении исламской истории. В конце статьи представлены результаты и выводы исследования.

Ключевые слова: табакат, риджал, хадис, мухаддис, история ислама, Ибн Саад, “ат-табакат аль-кубра”, передатчик, сподвижник, последователь.

олимларининг яшаган даврлари ва ҳудудларини эътиборга олиб, уларни мактаб ва илмий мартабаларига кўра табақаларга ажратганини таъкидлаган (Абу Бакр Зубайдий, 1984:17). Худди шундай, “ат-Табақот ас-суфия” асарининг муаллифи Абу Абдурахмон Сулабий (ваф. 412/1021) ҳам ўз китобини ёзишда сўфийларни яшаган даврига кўра табақалаб чиққанини билдириб ўтган. Сулабий сўфийларни беш табақага ажратгани, ҳар табақада бир-бирига яқин ёки айни замонда яшаган 20 нафар сўфийни

зикр қилганини айтган (Абу Абдурахмон Сулабий, 1998:10). Шундай қилиб, ўз китобларида “табақот” сўзининг маъносини изоҳлаб ўтмаган илк давр табақот муаллифлари кишилар гуруҳини шакллантиришда эътиборга олган мезонлари воситасида гўёки табақот тушунчасига таъриф берганлар.

“Табақа” сўзини атама сифатида илк бор таърифлаган олим Зайниддин Ироқий (ваф. 806/1404) ҳисобланади. “Табақа” сўзи табақот китоблари ёзила бошлаганидан олти аср

ўтибгина таърифланишига бу сўзнинг ўз луғавий маъносидан узоқ бўлмаган маънода қўллангани ҳамда табақот китоблари тузилиш шаклининг таърифга эҳтиёж сезмайдиган даражада тушунарли бўлганини сабаб қилиб келтириш мумкин.

Ироқий табақа сўзини: “ёш ва санадда ёки фақатгина санадда ўхшаш бўлган кишилардан иборат гуруҳ” (Абул Фазл Зайнуддин Ироқий, 2002:242–243), деб таърифлаган. Ироқийдан кейинги олимлар ҳам, баъзи фарқли лафзларни ишлатган бўлсалар-да, умумий ҳолда айни таърифни қўллаганлар. Мисол учун, унинг талабаси Ибн Ҳажар Асқалоний (ваф. 852/1449) айни таърифни ишлатиш баробарида “ўхшаш санад” сўзининг ўрнига “бир устоз” сўзини ишлатган (Ибн Ҳажар Асқалани, 2000:134). Ибн Ҳажарнинг талабаси Шамсиддин Саховий (ваф. 902/1497) эса Ироқийнинг таърифини келтириб, ушбу таърифдаги ёш ўхшашлигидан мақсад ҳамасрлик, замондошлик, санаддаги ўхшашликдан мурод эса, устози Ибн Ҳажарнинг таърифида келган “айни устоздан ривоят келтириш” (бир устоз) эканини таъкидлаган (Шамсуддин Саховий, 2005:499). Кўриниб турганидек, Ироқийдан кейинги олимлар ҳам айни таърифни қўллаганлар, бироқ, ўрни келганда ўша таърифга баъзи изоҳларни ҳам қўшганлар.

Асъад Солим Таййим табақот китоблари ҳақида ёзган “Илм табақот ал-муҳаддисин” номли китобида “табақа” сўзини: “Етарли муддат бирга бўлиб, ораларида макон, илм ёки қабила тарафлама алоқа мавжуд бўлган ровий ёки олимлар гуруҳи” деб таърифлаган. Мазкур таъриф аввалги таърифларга нисбатан мукамалроқ. Аммо таърифдаги муштарак жиҳатларнинг макон, илм ва қабила риштаси билан чеклаб қўйилгани уни нуқсонли қилиб қўяди. Чунки табақот китоблари орасида ушбу уч васфдан ташқари ўхшашликлари мавжуд бўлган кишилар ҳақидаги асарлар ҳам учрайди. Мисол учун, Суютийнинг “Табақот ал-хаттотин” номли асари хаттотлик соҳаси вакиллари ўз ичига олгани учун ушбу таърифга мос тушмайди. Мана шу жиҳатдан Таййимнинг таърифини мукамал дейиш мумкин эмас.

“Рижол илмига кириш” номли китобида табақа илмига алоҳида бўлим ажратган турк олими Эмин Ошиққутлу “табақа” сўзининг таърифига доир икки мисолни келтириб ўтади. Биринчи мисолда Ироқий келтирган таърифни зикр қилади. Иккинчи мисолда Ошиққутлу

табақани “айни аср ёки даврда яшаб, баъзи муҳим ҳолатлар ва васфларга кўра ўхшашликлари мавжуд бўлган кишилар гуруҳи” деб келтиради (Emin Aşikkutlu, 2007:52). Хоҳ ислом илмлари, хоҳ бошқа илмлар нуқтаи назаридан “табақа” сўзига мувофиқ келувчи ушбу таъриф маконлар бўйича ёзилган табақаларга тўғри келмайди. Мазкур таъриф “бир-бирига яқин давр ёки маконда яшаб, баъзи муҳим ҳолатлар ва васфларга кўра ўхшашликлари мавжуд бўлган кишилар гуруҳи” шаклида бўлганда, табақа сўзи учун бошқа таърифга эҳтиёж қолмасди. Чунки бу таъриф табақа сўзини очик ифодалаши билан бирга ислом илмларидан ташқари, бошқа соҳага доир табақотларни ҳам ўз ичига олади.

Шу тарзда ислом илмлари адабиётида бир замон ёки маконда яшаб, баъзи муҳим ҳолатлар ва васфларга кўра ўхшашликлари мавжуд бўлган кишилар гуруҳининг биографияларини бир ерга жамлаган асарларга “табақот китоблари” номи берилган (Muhammed Aslan, 2017:275). Ушбу таъриф барча табақот китоблари учун мос келади.

Табақот китобларидаги асосий эътибор қаратиладиган жиҳат шахсларнинг муайян табақаларга ажратилиши бўлиб, бундай китобларда исми келган кишилар ҳақида биографик маълумот бериш шарт қилиб қўйилмайди. Мисол учун, Имом Муслимнинг (ваф. 261/875) “ат-Табақот” китобининг кўп ўринларида ровийларнинг фақатгина исми келтирилган, ҳадис илмида муҳим ҳисобланувчи мезон, яъни уларнинг туғилган ва вафот этган саналари ҳам кўрсатилмаган (Huzeefe Çeker, 2018:20).

Табақот атамаси баъзи ҳолларда одатий маъносидан ташқарида ҳам ишлатилган. Мисол учун, баъзи олимлар бу сўзни умумий биография маъносида қўллаганлар. Бу ҳолат Муҳаммад ибн Юсуф Жанадийнинг (ваф. 732/1332) “Китоб ас-сулук фи табақот ал-уламо ва-л-мулук” номли асарида учрайди. Асарнинг мазмуни ўрганилганда, унинг табақот китоби эмас, балки умумий биографик асар экани маълум бўлади. Чунки мазкур асарда табақалар мавжуд эмас, муаллиф Пайғамбар (с.а.в.)дан бошлаб, султонлар, давлат арбоблари ва олимларнинг таржимаи ҳолини баён қилган. Шундай қилиб, Жанадий “табақот” сўзини умумий биография маъносида ишлатган. Табақот атамасини умумий тарих маъносида ишлатган олимлар ҳам бор. Бунга ал-Малик Ашраф Исмоил ибн

Аббос Ғассонийнинг (ваф. 803/1400) “ал-Асжад ал-масбуқ ва-л-жавҳар ал-маҳкуқ фи табақот ал-хулафо ва-л-мулук” номли асарини мисол келтириш мумкин. Мазкур китобнинг мазмунига қараладиган бўлса, унинг табақот китобидан кўра кўпроқ умумий тарих китоби экани ойдинлашади. Чунки бу китоб хронологик тарзда тарихий воқеалар ва шахслар ҳақида ҳикоя қилади.

МУҲОКАМА

Ўз даврида табақот жанрининг шаклланишига маълум диний ва илмий омиллар сабаб бўлган. I/VII асрда мусулмон диёрларининг кенгайиши натижасида турли маданиятларга мансуб кишилар исломга кирган. Бунинг натижасида мусулмонлар ҳадис ривоят қилувчи кишилардан санад сўрай бошлаганлар ва шунга боғлиқ ҳолда ровийларнинг ҳолини аниқлаш учун улар ҳақида маълумот тўплаш эҳтиёжи туғилган. Кейинроқ ҳадисларни нақл қилиш асносида ровийларга оид маълумотлар ҳам келтириб борилган. Бироқ, ҳадислар мустақил асарларда ёлғиз ҳолда тадвин қилина бошлагач, ровийлар ҳақидаги маълумотларни ҳам алоҳида китобларга жамлаш кун тартибига чиққан. Шу тарзда ҳадис китоблари баробарида табақот китоблари ёзила бошлаган.

Табақот китобларининг пайдо бўлишига туртки бўлган диний омил эса, бевосита Қуръон ва суннатга таянади. Қуръонда, умумий тарзда, мўминларни, хос ўлароқ саҳобийларни баъзи мезонларга кўра синфларга ажратилган. Мисол учун, Нисо сурасининг 95-оятда уларни жангда қатнашиш, Ҳадид сурасининг 10-оятда эса, Макка фатҳидан аввал инфоқ қилганлик бўйича икки гуруҳга айирган. Мана шу услуб табақот муаллифлари учун илхом манбаига айланган. Улар ўз асарларини ёзишда кишиларнинг таржимаи ҳолини уларни гуруҳларга ажратган ҳолда тақдим қилишга уринганлар.

Қуръони каримдаги яна бир муҳим жиҳат баъзи тоифаларнинг устунликларига кўра тартибланишидир. Бу борада Аллоҳ таоло Тавба сурасининг 100-оятда **“Биринчи пешқадам муҳожирлар ва ансорийлар ва уларга яхшилик билан эргашганлар – Аллоҳ улардан рози бўлди, улар ҳам Аллоҳдан рози бўлдилар”** деб, улар ўртасидаги фазилатда устунлик мавжуд эканига ишора қилган. Илк табақот муаллифлари

мана шундан келиб чиққан ҳолда ўз китобларини кишиларнинг фазилатига қараб тартиблашган.

Мазкур оятларга кўшимча равишда, уларни қувватловчи ҳадислар ҳам мавжуд. Пайғамбар (с.а.в.): *“Одамларнинг энг яхшиси менинг асримдагилардир. Сўнгра улардан кейин келадиғанлари. Сўнгра улардан кейин келадиғанлари”* деб, ислом умматининг илк уч авлодини фазилатда бошқалардан юқори эканини таъкидлаганлар. Ислом олимлари мана шу ҳадисни табақот китобларининг шаклланишидаги асос деб қабул қилганлар (Муҳаммад ибн Матар Заҳроний. 2005:38). Мазкур оят ва ҳадисларга асосланган ҳолда табақот муаллифлари мусулмонларнинг илк авлодини табақаларга ажратиб чиққанлар ва натижада ўзидан аввалги авлод вакили билан кўришиб учрашиш шартини қўйган ҳолда уларни “саҳобий, тобей ва табаа тобей” шаклида таснифлаганлар. Натижада, мусулмон олимларнинг меҳнати самараси бўлган табақот жанри юзага келган.

Манбаларга кўра, табақот китобларининг илк намуналари ҳижрий II асрнинг биринчи чорагида ёзилган. Бироқ, мазкур даврларда битилган табақот китоблари ҳозиргача сақланиб қолмаган. Маълум бўлишича, табақот номи билан ёзилган биринчи китоб Восил ибн Атога (ваф. 131/748) нисбат берилган “Табақот аҳл ал-илм ва-л-жаҳл” номли асардир (Ёкут ал-Ҳамавий, 1993:2795). Манбаларда мазкур асарнинг номи учраса-да, бироқ унинг мазмунига доир бирор маълумот келмаган. Аммо муаллифнинг ижод қилган соҳаси ва эътиқодий қарашлари ҳақида фикр юритиладиган бўлса, асар ўша давр ақидавий мазҳаблари бўйича ёзилган бўлиши мумкин.

II/VIII асрда яна бир қатор табақот китоблари ёзилган. Манбаларда Муафо ибн Имронга (ваф. 185/801) “Китоб табақот ал-муҳаддисин” ёки “Тарих ал-Мавсил” номли асар нисбат берилди (Ibrahim Hatipoğlu. (2005:305). Унинг замондоши Ҳайсам ибн Адий (ваф. 207/823) ҳамда Муҳаммад ибн Умар Воқидий (ваф. 207/823) ҳам табақот китоблари ёзганлар. Ҳайсам ибн Адийнинг “Табақот ман роваъан ан-Набий мин асҳабиҳи” ҳамда “Китоб табақот ал-фуқаҳо ва-л-муҳаддисин” номли икки асари бўлгани қайд этилса (Ёкут ал-Ҳамавий, 1993:2792), замондоши Воқидийнинг “ат-Табақот” номли китоб ёзгани таъкидланади (Ибн Надим, 1971:111). Бироқ мазкур асарларнинг қўлёзмалари сақланиб қолмаган бўлиб, уларнинг мазмунига доир маълумотлар мавжуд эмас.

Ҳозирда мавжуд табақот китобларининг энг қадимгилари ҳижрий III асрда ёзилган. Бугунгача

етиб келган илк табақот китоби эса, Ибн Саъднинг (ваф. 230/845) “ат-Табақот ал-кубро” асаридир (Ибн Надим, 1971:111). Ҳижрий учинчи асрда ёзилган ва ҳозирда мавжуд бошқа йирик табақот китоблари эса Султон ибн Хаййотнинг (ваф. 240/854) “Китоб ат-Табақот” (Ибн Надим, 1971:288), Ҳумайд ибн Занжавайҳнинг (ваф. 251/865) “Табақот ал-фуқаҳо ва-л-муҳаддисин”, Имом Муслимнинг (ваф. 261/875) “ат-Табақот”, Абу Зуръа Димашкийнинг (ваф. 281/894) “ат-Табақот”, Бардижийнинг (ваф. 301/914) “Табақот ал-асмо ал-муфрада”, Насоийнинг (ваф. 303/915) “ат-Табақот” ва Абу Арубанинг (ваф. 318/931) “ат-Табақот” асарларидир (Ибн Надим, 1971:286). Мазкур асарлар асосан ҳадис ровийлари ҳақида битилган.

Дастлабки табақот китоблари асосан ҳадис ровийлари ҳақида маълумот берган бўлса-да, маълум вақт ўтиб, бошқа соҳаларда ҳам табақот китоблари ёзила бошлаган. Шу тариқа табақот жанрининг майдони ҳам кенгайиб борган. Бу орқали хоҳ исломий, хоҳ ижтимоий, хоҳ инсоний илмлар ва ҳатто сиёсат илми билан шуғулланган кишиларнинг ҳаётига доир табақот китоблари ёзилган.

Ибн Саъд, Ибн Хайёт, Имом Муслимларнинг табақот китоблари асосан саҳобий, тобей ва табаа тобейлардан иборат ровийлар табақасини ўзида жамлаган бўлса, баъзи табақот китоблари фалсафа, тиббиёт ва табиий фанларда шуҳрат қозонган олимлар биографиясини ўз ичига олади. Мисол учун, андалуслик тарихчи Ибн Жулжуннинг (ваф. 384/994) “Табақот ал-атиббо ва-л-хукамо” асарида турли даврларда яшаган, ҳар хил миллатга мансуб 57 та машҳур файласуф ва табиблар тўққизта табақага бўлиб ўрганилган. Машҳур окулист ҳамда биограф олим Ибн Абу Усайба (ваф. 668/1269) “Уюн ал-анбо фи табақот ал-атиббо” номли китобида жами ўн беш табақа ичида юнон, рим, ҳинд, сурёний ва мусулмон табибларининг ҳаёти, асарлари, тиббиёт ривожига қўшган ҳиссалари ҳақида тўхталиб ўтган. Унинг китобида Афлотун (мил. ав. 427–347), Арасту (мил.ав. 384–322), Киндий (801–873), Фаробий (873–950), Ибн Сино (980–1037), Ибн Рушд (1126–1198), Сухравардий (1155–1191) каби машҳур сиймолар учрайди.

Табақот китоблари аксар ҳолларда “табақа” ёки “табақот” сўзларини ўз ичига олиб, “табақот ал-муҳаддисин”, “табақот ал-муфассирин”, “табақот ал-фуқаҳо”, “табақот ал-қурро”, “табақот ал-хуффоуз”, “табақот ас-суфиййа”, “табақот

ал-атиббо”, “табақот аш-шуаро”, деб номланган бўлса-да, биографик мазмунда бўлишига қарамай, табақот, деб аталмаган асарлар ҳам учрайди. Абул Валид ибн Фаразийнинг (ваф. 403/1013) “Тарих уламо ал-Андалус” (Андалус олимлари тарихи) асари шулар қабиландир. Мазкур асар кириш қисмидан сўнг турли соҳа олимларининг алифбо тартибидаги биографиясини ўз ичига олади.

Валид Ҳасан Мустафо Баётий табақот асарларини замон, макон, илм соҳаси ва жамоаларга кўра ёзилган китоблар шаклида тўрт гуруҳга ажратган. Унга кўра, замонга асосланган табақотларга Ибн Саъднинг “ат-Табақот ал-кубро”, Халифа ибн Хаййотнинг “ат-Табақот”, Заҳабийнинг “Тарих ал-ислом” асарлари мисол бўлади. Маконга асосланган табақот китоблари Исфаҳонийнинг “Табақот ал-исфаҳонийин”, Абу Фазл Ҳамадонийнинг “Табақот ал-ҳамадонийин” асарларидир. Илм соҳасига доир табақот китоблари маълум илмдаги олимларнинг таржимаи ҳолини ўзида жамлаган асарлар бўлиб, Заҳабийнинг “Табақот ал-қурро”, Суютийнинг “Табақот ал-хуффоуз” асари бунга мисол бўлади. Ибн Ҳажар Асқалонийнинг “Таърифу аҳл ат-тақдис” асари эса, маълум жамоа табақотига бағишланган асар ҳисобланади (Валид Ҳасан Мустафа Баётий, нашр йили кўрсатилмаган: 81–114).

Ислом тарихига оид кўплаб асарлар биографик маълумотларни ўзида жамлагани учун табақот китоби ҳам ҳисобланади. Масалан, Жузжонийнинг (ваф. 664/1266) “Табақоти Носирий” асари умумий ислом тарихини баён қилиши билан бирга табақот анъаналарини ҳам ўзида акс эттиради. Муаллиф Одам (а.с.)дан то ўзигача яшаб ўтган шахсларни йигирма уч бўлим (табақа)га ажратган ва улар яшаган давр воқеаларини зикр қилган. Шамсиддин Заҳабий (ваф. 748/1348) Пайғамбар (с.а.в.)дан ўз давригача бўлган тарихни баён қилган “Тарих ал-ислом” асарида ҳар ўн йилни бир табақа сифатида қабул қилиб, муҳим шахсларни етмишта табақада қаламга олган ва уларни вафот тарихларига кўра тартиблаб чиққан. “Сияр ал-аълум ан-нубало” асарида эса саҳобийлардан бошлаб ислом оламида яшаб ўтган машҳур кишиларнинг биографиясини қарийб қирқта табақада жамлаган.

Ислом тарихига оид табақот китоблари орасида шахслар эмас, халкларни табақаларга ажратиб ўрганган асарлар ҳам учрайди. Жумладан, андалус олимларидан Соид Андалусий

(ваф. 462/1070) тўрт боб ва ўн фаслдан таркиб топган “Табақот ал-умам” номли китобида инсоният тарихидаги халқларни ирқи, тили, дини, маданият ва илм-фан ривожига қўшган ҳиссасига кўра таснифлаган. Олим аввалбошда дунёда етти халқ яшаганини таъкидлаб, уларни форслар, калдонийлар, юнонлар, қибтийлар, туркийлар, ҳиндлар ва хитойлар деб келтиради. Унинг яна бир таснифида халқлар илм билан шуғулланганлар (ҳиндлар, форслар, калдонийлар, юнонлар, римликлар, мисрликлар, араблар ва яҳудийлар) ҳамда илм-фан ривожига ҳисса қўшмаганлар (хитойлар ва туркий қабила вакиллари) ўлароқ иккига ажратилган.

Табақот китоблари мазҳаблар тарихи ҳамда маълум мазҳаб олимлари ҳаётини ўрганишда ҳам муҳим манба ҳисобланади. Табақот туркумидаги асарлар ёзиш оммалашганидан сўнг маълум мазҳабга мансуб олимлар ҳақидаги табақот китоблари ҳам юзага кела бошлаган. Хусусан, Ибн Абу Яълонинг (ваф. 526/1131) “Табақот ал-ҳанобила”, Тожиддин Субкийнинг (ваф. 771/1370) “Табақот аш-шофеия”, Абдулқодир Қурашийнинг (ваф. 775/1373) “ал-Жавоҳир ал-музия фи табақот ал-ҳанафия” асарлари айни мақсадда ёзилган табақот китобларига мисол бўлади. Ҳанафий табақоти муаллифларидан Хинолизода (ваф. 979/1572) ўзининг “Табақот ал-ҳанафиййа” асарида фақиҳларни динда, мазҳабда ва масалада фақиҳ бўлганлар шаклида уч табақага ажратган. Ибн Камол Пошо (ваф. 940/1543) эса, “Табақот ал-фуқаҳо” асарида фақиҳларни динда мужтаҳидлар, мазҳабда мужтаҳидлар, масалада мужтаҳидлар, асҳоби таҳриж, асҳоби таржих, асҳоби тамйиз ва муқаллидлар номлари билан етти табақага бўлиб ўрганган.

НАТИЖА

Табақот китобларини ўрганиш ислом илмлари нуқтаи назаридан муҳим аҳамиятга эга. Ҳар бир даврда яшаб ўтган олимлар ўзлари шуғулланган илм ривожига маълум маънода ҳисса қўшганлар. Уларнинг саъй-ҳаракати билан илм-фан ва маданият ривожланиб борган. Олимларнинг қилган ишлари, асарларини қайд қилиб бориш орқали улар кейинги авлодларга танитилган. Кейинги давр вакиллари китоблардаги мазкур қайдлар орқали маълум илмда қўлга киритилган ютуқлар билан танишиш имконига эга бўлганлар. Бу ўринда табақот китоблари кўприк вазифасини ўтаган. Шунинг

учун ҳар қандай илм соҳасига ҳисса қўшган кишиларнинг ҳаёти билан танишиш имконини берувчи табақот китоблари муҳим аҳамият касб этади. Шу жиҳати билан табақот китоблари ислом тарихи ва маданиятини ўрганишда муҳим манба саналади.

Табақот китоблари Ислом динининг иккинчи манбаси бўлган суннат борасида хатога йўл қўйишнинг олдини олиш ва саҳиҳ ҳадис билан заиф ҳадисни ажратишда ёрдам бергани билан ҳам аҳамиятлидир. Ҳадис ривоятида уйдирмалар пайдо бўла бошлаган вақтда муҳаддислар сохта ҳадисларни аниқлаш мақсадида ровийларнинг ҳоллари билан боғлиқ маълумотлар йиға бошлаганлар. Тўпланган маълумотлар кўпайиб, ёзув имкониятлари ҳам ортиб боргач, мазкур маълумотлар табақот ва рижол китобларида жамлана бошлаган (Ибн ас-Салоҳ, 1984:242). Шу тариқа табақот китоблари ровийларнинг ишончилигини кўрсатувчи муҳим манбага айланган.

Табақот китоблари шахслардан баҳс юритиш давомида улар амалга оширган ишлар ва яратган асарларни ҳам баён қилади. Бу эса, маълум даврларда амалга оширилган фаолиятларни бир бугун ҳолда ўрганиш имконини тақдим қилади. Бу жиҳат табақот китобларининг аҳамиятини янада оширади. Табақот китоблари шахсларнинг яшаган даври, бу даврдаги ижтимоий-сиёсий ва илмий-маданий муҳит ҳақида ҳам маълумот беради. Шу туфайли табақот китобларининг муҳим жиҳатларидан яна бири ўтмишда бўлиб ўтган ҳодисалар ҳақида маълумот беришидир. Мазкур жиҳати билан табақот китоблари муҳим тарихий манба вазифасини ҳам бажаради. Табақот китобларида кишиларнинг табақаларга ажратилиши улардан ҳар бирининг ўзлари яшаган даврда кўришган инсонларини аниқлаш имконини ҳам беради (Mücteba Uğur, 1992:380). Табақот китоблари мазкур жиҳати билан ҳам аҳамиятга молик саналади.

ХУЛОСА

Хулоса қилиб айтганда, ислом тарихна-вислигида шахсларни маълум гуруҳларга бўлиб ўрганишга асосланган табақот китобларини ёзиш анъанаси II/VIII асрдан бошланган. Табақот жанрининг юзага келишида ҳадис ровийларининг биографиясини ўз ичига олган алоҳида китобларга бўлган эҳтиёж муҳим роль ўйнаган. Шунингдек, Қуръони карим оятлари ва ҳадисларда саҳобалар ҳамда улардан кейинги

мусулмонларга маълум даражаларнинг нисбат берилиши ҳам мазкур жанрнинг юзага келишида ўз таъсирини кўрсатган. Восил ибн Ато ва Муафо ибн Имрон илк табақот муаллифлари сифатида қайд этилса-да, бугунги кунгача етиб келган энг қадимги табақот китоби Муҳаммад ибн Саъднинг “ат-Табақот ал-кубро” асари ҳисобланади. Ибн Саъддан сўнг табақот жанри янада ривожланиб борган. Даставвал саҳобий, тобейи ёки муҳаддис олимлар ҳақида табақотлар таълиф этилган бўлса, вақт ўтиши билан бошқа соҳа вакиллари ҳақидаги табақот китоблари ҳам кўпайиб борган. Табақот жанрига оид китоблар ислом тарихи ва маданиятини ўрганишда муҳим манбалардан саналади. Ушбу туркумдаги китоблар фақатгина шахслар ҳақидаги биографик маълумотларни тақдим қилиш билан кифояланмайди, балки уларда ислом тарихига оид муҳим воқеа-ҳодиса ва жараёнлар ҳақида ҳам сўз юритилади.

МАНБА ВА АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Абу Абдурахмон ас-Сулабий. (1998). Табақот ас-суфия. Қоҳира: Муассаса Дор аш-шаъб.
2. Абу Бакр Зубайдий. (1984). Табақот ан-наҳвийин вал-луғавийин. Қоҳира: Дор ал-Маориф.
3. Абул Фазл Зайнуддин Ироқий. (2002). Шарҳ ат-табсира ват-тазкира. Байрут: Дор ал-кутуб ал-илмийя. 2-жилд.
4. Ал-Малик ал-Ашраф Исмоил ибн Аббас Ғассоний. (1975). ал-Асжад ал-масбук вал-жавҳар ал-маҳкук фи табақот ал-хулафа вал-мулук. Бағдод: Дор ал-Байон.
5. Emin Aşıkutlu. (2007). Ricâl İlmîne Giriş. İstanbul: İFAV Yay.
6. Franz Rosenthal. (1963). Ilm at-tarikh indal-muslimin // translation. Salih Ahmad Ali. - Baghdad: Maktabat al-Musanna.
7. Huzeyfe Çeker. (2018). Hanefi Mezhebinde Biyografi Geleneği. Konya.
8. Ибн ас-Салоҳ. (1984). Улум ал-Ҳадис. - Дамашк: Матбаъа ал-Сабоҳ.
9. Ибн Ҳажар Асқалани. (2000). Нузхат ан-назар. - Дамашк: Матбаъа ас-Сабоҳ.
10. Ибн Мунзир. (1968). Лисон ал-Араб. Байрут: Дор Содир. 10-жилд.
11. Ибн Надим. (1971). ал-Фихрист. Техрон.
12. İbrahim Hatipoğlu. (2005). Muâfâ b. İmrân // Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yay. Cild. 30.
13. Mücteba Uğur. (1992). Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
14. Муҳаммад ибн Матар Заҳроний. (2005). Илм ар-рижал, нашъатуҳу ва татаввурӯҳу. Риёд: Дор Ибн Қаййим.
15. Муҳаммад ибн Юсуф Жанадий. (1993). Китаб ал-сулук фи табақот ал-улама вал-мулук. Сана: Мактабат ал-Иршод.
16. Muhammed Aslan. (2017). Tabakat Kitapları ve Hadis İlmîne Sağladıkları Faydalar // Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı: 10.
17. Шамсуддин Саҳовий. (2005). Фатҳ ал-Муғис. - Риёд: Мактаба Дор ал-Минҳаж. 4-жилд.
18. Tarif Khalidi. (1973). Islamic Biographical Dictionaries: A Preliminary Assessment // The Muslim World. 63 (1).
19. Валид Ҳасан Мустафа Баётий. Мафҳум ал-табақот инда-л-муҳаддисин // Мажалла ал-Жамиъа ал-Ироқийя. 26-жилд. № 3.
20. Ёқут ал-Ҳамавий. (1993). Муъжам ал-удабо. - Байрут: Дор ал-Ғарб ал-Исломи. 6-жилд.

REFERENCES

1. Abu Abdurrahman al-Sulami. (1998). Tabaqat al-Sufiyya. Cairo: Muassasa Dar ash-sha'b.
2. Abu Bakr Zubaidi. (1984). Tabaqat an-nahwiyyin wal-lughawiyyin. Cairo: Dar al-Maarif.
3. Abul Fadl Zainuddin Iraqi. (2002). Sharh at-tabsira wat-tazkira. Vol. 2. Beirut: Dar al-kutub al-ilmiyya.
4. Al-Malik al-Ashraf Ismail ibn Abbas Ghassani. (1975). al-Asjad al-masbuk wal-jawhar al-mahkuk fi tabaqat al-khulafa wal-muluk. Baghdad: Dar al-Bayan.
5. Emin Aşıkutlu. (2007). Ricâl İlmîne Giriş. İstanbul: İFAV Yay.
6. Franz Rosenthal. (1963). Ilm at-tarikh indal-muslimin // translation. Salih Ahmad Ali. - Baghdad: Maktabat al-Musanna.
7. Huzeyfe Çeker. (2018). Hanefi Mezhebinde Biyografi Geleneği. Konya.
8. Ibn as-Salah. (1984). Ulum al-Hadith. - Damascus: Matba'at al-Sabah.
9. Ibn Hajar Asqalani. (2000). Nuzhat an-nazar. - Damascus: Matba'at al-Sabah.
10. Ibn Munzir. (1968). Lisan al-Arab. Beirut: Dar Sadir. Vol. 10.
11. Ibn Nadim. (1971). al-Fihrist. Tehran.
12. İbrahim Hatipoğlu. (2005). Muâfâ b. İmrân // Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yay. Cild. 30.
13. Mücteba Uğur. (1992). Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
14. Muhammad ibn Matar Zahrani. (2005). Ilm ar-rijal, nash'atuhu and tatawwuru. Riyadh: Dar Ibn Qayyim.
15. Muhammad ibn Yusuf Janadi. (1993). Kitab al-suluk fi tabaqat al-ulama wal-muluk. Sana: Maktabat al-Irshad.
16. Muhammed Aslan. (2017) Tabakat Kitapları ve Hadis İlmîne Sağladıkları Faydalar // Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı: 10.
17. Shamsuddin Sakhawi. (2005). Fath al-Mughis. - Riyadh: Maktaba Dar al-Minhaj. Vol. 4.
18. Tarif Khalidi. (1973). Islamic Biographical Dictionaries: A Preliminary Assessment // The Muslim World. 63 (1).
19. Walid Hasan Mustafa Bayati. Mafhum al-tabaqat indal-muhaddisin // Majalla al-Jami'a al-Iraqiyya. Vol. 26. No. 3.
20. Yaqut al-Hamavi. (1993). Mu'jam al-udaba. Vol. 6. Beirut: Dar al-Gharb al-Islami.

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ
ИМОМ МОТУРИДИЙ ХАЛҚАРО ИЛМИЙ-ТАДҚИҚОТ МАРКАЗИНИНГ
“МОТУРИДИЙЛИК” ЖУРНАЛИ

Мазкур нашр олий ўқув юртлари ва илмий-тадқиқот муассасаларининг профессор-ўқитувчилари, докторантлари, мустақил тадқиқотчилари, магистрантлари, талабалари ва кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

Тахририят фикри муаллиф нуқтаи назари билан бир хил бўлмаслиги мумкин.
Журналдан кўчирма олинганда манба қайд этилиши шарт.

MOTURIDIYLIK

The Maturidiyya - الماتريدية - Матуридизм

2/2023

Бош муҳаррир: **Ж.Каримов**

Муҳаррир: **З.Фахриддинов**

Нашр учун масъул: **З.Арслонов**

Чет тилларидаги матнлар муҳаррири: **О.Сотволдиев**

Дизайнер-саҳифаловчи: **З.Ғуломов**

Манзилимиз: Ўзбекистон халқаро ислом академияси Имом Мотуридий халқаро илмий-тадқиқот маркази,
100011, Тошкент. А.Қодирий кўчаси, 11.

Тел: (+99871) 244-35-47, (+99871) 244-35-36. **Web:** www.maturidijournal.uz

E-mail: info@moturidiy.uz

Нашриётнинг лицензия рақами АИ № 0011. 06.05.2019 йил.

Босишга 27.06.2023 йил рухсат этилди. Бичими 60×84 ¼.

Ризограф усулда босилди. Шартли босма табағи 10,2.

Нашр табағи 10,4. Буюртма № 06.

Баҳоси шартнома асосида.

“Ўзбекистон халқаро ислом академияси ”
нашриёт-матбаа бирлашмаси босмахонасида чоп этилди.
100011, Тошкент. А.Қодирий кўчаси, 11.